

SAMENVATTING

Met hun tastbare aanwezigheid in de openbare ruimte kunnen standbeelden, borstbeelden, gedenkstenen en andere monumenten allerlei emoties oproepen, variërend van blijdschap en ontroering tot teleurstelling en woede. Sommige monumenten zijn verbindend, troostend en helend, zeker in combinatie met verdiepende rituelen als de Dodenherdenking of bij Ketikoti. Andere geven een eenzijdige, tijdgebonden kijk op het verleden die mensen verdeelt, marginaliseert en uitsluit. Een monument dat ongemerkt jarenlang alleen stof verzamelde, kan plotseling felle reacties uitlokken. Dit verschijnsel is niet nieuw. De Romeinen verminkten al standbeelden en bustes van in ongenade gevallen keizers, de Nederlandse Beeldenstorm vernietigde grote hoeveelheden heiligenbeelden en Franse revolutionairen sloopten gebouwen en verwoestten beelden rond kerken en kastelen.

Discussies en conflicten over standbeelden en monumenten zijn in Nederland in de laatste tien jaar sterk toegenomen. Sommige sokkels wankelen. Mede onder invloed van Black Lives Matter hebben koloniale standbeelden hun ‘witte onschuld’ verloren. Ook herdenkingstekens voor slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog en andere oorlogen staan ter discussie. Bestuurders hebben verschillende opties om te reageren: niets doen, een verklarende tekst plaatsen, het monument een andere functie geven, een kritisch conceptuele vernieuwing, het verplaatsen of verwijderen. Om enig houvast te bieden voor belanghebbenden heeft de KNAW een Commissie Omstreden Monumenten ingesteld om uit te zoeken wat monumenten omstreden maakt en hoe daarover een evenwichtig gesprek kan worden gevoerd. Het advies richt zich op **drie doelgroepen**: 1. bestuur, beleid en politiek; 2. onderwijs, musea en erfgoedhuizen; 3. burgers, inclusief omwonenden en herinneringsgemeenschappen.

Twee terreinen: koloniale geschiedenis / moderne oorlogen en genocide

In het adviesrapport staan twee terreinen centraal:

- het verleden van het Nederlandse koloniale rijk, inclusief slavernij
 - de Nederlandse betrokkenheid bij oorlogen en genocide in de twintigste eeuw
- Beide terreinen gaan over traumatische gebeurtenissen die lang doorwerken in het leven van grote groepen mensen en hun nabestaanden.

Zeven Nederlandse casussen zijn diepgaand geanalyseerd. Drie daarvan raken aan het koloniale verleden en de betrokkenheid van Nederlanders bij slavernij: de standbeelden van Jan Pieterszoon Coen in Hoorn, Peerke Donders in Tilburg en Anton de Kom in Amsterdam-Zuidoost. Vier andere monumenten verwijzen naar oorlogen en genociden in de twintigste eeuw: het beeld van de sporter bij het Olympisch stadion in Amsterdam, het Holocaust Namenmonument in Amsterdam, de gedenksteen in Assen over de Armeense genocide en het tijdelijk monument in Den Haag dat herinnert aan de genocide in Srebrenica. Naast standbeelden en monumenten zijn ook omstreden namen van straten, pleinen en tunnels geanalyseerd

Bronnen van discussie en conflict

Er zijn drie mogelijke bronnen van discussie en conflict. Ten eerste, **wie of wat** door een monument is afgebeeld. Verdient die persoon het wel om geëerd te worden? Jan Pieterszoon Coen is voor velen niet meer “de zeeheld” die Nederland rijkdom bracht. Zijn standbeeld in Hoorn waar hij trots over de haven uitkijkt met een kanon aan zijn voeten was overigens al in de negentiende en twintigste eeuw omstreden. Over de betekenis van het beeld van de sporter met opgeheven arm bij het Olympisch Stadion liepen de meningen uiteen. Uit onderzoek bleek echter dat het gebaar een fascistische achtergrond had. Ontbrekende **historische kennis** over wie of wat de monumenten verbeelden en hoe daar eerder over werd gedacht, kan van grote invloed zijn op discussies en mogelijke conflicten.

Een tweede conflictbron is de combinatie **vorm, beeldtaal en plaats**. Het standbeeld van de zalig verklaarde missionaris Peerke Donders roept verontwaardiging op vanwege de halfnaakte Afro-Surinaamse lepralijder die aan zijn voeten knielt. Dezelfde emotie speelt bij de Surinaamse intellectueel Anton de Kom, eveneens halfnaakt afgebeeld. De naaktheid van beide mannen herinnert aan de minachting van de kolonisator voor de gekoloniseerde, en staat voor primitiviteit en ongeremde seksualiteit. De houding van de geknielde lepralijder versterkt in de ogen van tegenstanders de symboliek van nederige onderwerping en de suprematie van het christelijk geloof. De plaats kan daarbij de commotie versterken. Zo ontstond bij het Holocaust Namenmonument in Amsterdam mede door de enorme omvang lange tijd een controverse over

waar het moest komen. De plaquette ter nagedachtenis aan in de oorlog vermoorde Sinti en Roma was door een verbouwing nagenoeg onzichtbaar geworden. Nabestaanden en buurtbewoners voerden actie voor een meer zichtbare locatie.

Ten derde is de mate van **informatie en communicatie** belangrijk. Bij vrijwel alle onderzochte omstreden monumenten heeft ontbrekende of eenzijdige informatie tot heftige emoties en conflicten geleid. Aandacht voor een omstreden standbeeld ontstaat vaak pas na jarenlange acties. De communicatie tussen bestuurders en burgers verloopt dan stroef en afstandelijk, zoals over het tekstbord bij het standbeeld van Donders of over het ontwerp van het Namenmonument. Dikwijls zoeken burgers hun toevlucht in juridische procedures.

Delicate beslissingen

Elk monument zendt de woordloze boodschap uit dat iemand of iets zo belangrijk is, dat een persoon of gebeurtenis exclusieve aandacht verdient in de openbare ruimte. De keuze voor een monument, gedenksteen of vernoeming doet recht aan de één die zich erkend voelt, maar sluit tegelijkertijd anderen uit. Gemeenschappen in Nederland willen om verschillende redenen een gedenksteen of monument: ter ondersteuning bij de verwerking van leed of ter nagedachtenis aan een persoon die veel voor hen betekent. Bestuurders staan bij die verzoeken voor dilemma's. Aan de ene kant willen ze eraan tegemoet komen, maar *'elke gemeenschap haar eigen monument'* is geen optie. Het zou niet alleen tot een woud aan monumenten leiden, het staat ook haaks op het idee van een gedeelde openbare ruimte. Wie dus wel of niet een standbeeld of straatnaam krijgt, is telkens een delicate beslissing.

Die beslissing is de ene keer eenvoudiger dan de andere keer. Soms erkennen bestuurders vanzelfsprekend het leed van een groep, in andere gevallen duurt het decennia of zelfs meer dan een eeuw. Zo kregen de slachtoffers van de ramp met de MH17 al snel een monument. Maar Nederlandse slachtoffers van de Holocaust moesten tot de jaren 1960 wachten op de eerste, vaak bescheiden gedenktekens. Pas in 1977 kwam het Auschwitzmonument, terwijl in 2021 een Nationaal Holocaust Namenmonument werd onthuld. De nazaten van slaafgemaakten kregen in 2002 een nationaal monument. Nabestaanden van de ruim 8000 slachtoffers van de genocide in Srebrenica wachten nog steeds op het gedenkteken in Nederland dat hun is toegezegd.

Aanbevelingen en handreiking

Monumenten zijn een vorm van cultureel erfgoed: door de mens gemaakte objecten die waarden en tradities van een bepaalde tijd uitdragen. Ze kunnen een grote rol spelen bij het verkrijgen van meer historisch inzicht en bij maatschappelijke

discussies over het verleden. Daarvoor zijn hulpmiddelen zoals educatief materiaal en gespreksmethodieken ontwikkeld. Tegelijkertijd is het belangrijk dat bestuurders en beleidsmakers meer oog krijgen voor de eenzijdigheid van bepaalde monumenten en voor het ontbreken van gedenktekens. Dan is wel duidelijke besluitvorming nodig. Dit kan helpen om ervaren onrecht te verminderen of te verzachten.

Voor een evenwichtige omgang met omstreden monumenten geeft het rapport onder meer de volgende aanbevelingen:

- Hou rekening met de *geschiedenis van het monument*: waarom wie of wat, wanneer is afgebeeld en hoe generaties daar vroeger over dachten. Toenmalig protest is vaak verzwegen of vergeten. Die kennis ontbreekt bij vrijwel alle partijen.
- Ga te rade bij kunsthistorici en kunstenaars met kennis van zaken over het monument: zij zijn alert op *verborgen betekenissen* in de vormgeving en de beeldtaal.
- Het is de *morele verantwoordelijkheid van bestuurders* om gesprekken te voeren waarbij alle partijen betrokken worden, zoals omwonenden, nabestaanden, actievoerders.
- Ontwikkel als gemeente een *beleidsvisie* op de monumenten en standbeelden in de openbare ruimte van de regio, het zogenaamde “herinneringslandschap”.
- Een goed onderhouden *landelijk monumentenregister* met een kennisbank, breed van opzet, kan daarbij behulpzaam zijn.

In het rapport staat ook een stappenplan in vijf fasen als handreiking aan bestuurders voor de omgang met nieuw op te richten of bestaande monumenten, ook bruikbaar voor de twee andere doelgroepen.

Het verleden levend houden

Vrijheid van meningsuiting, óók over omstreden monumenten, hoort bij de Nederlandse democratie. Monumenten helpen mensen om een visie op zichzelf en de wereld te ontwikkelen. Discussies, demonstraties, petities en protest zorgen voor onrust, maar houden het verleden ook levend en voorkomen dat een samenleving haar geheugen verliest. Sterker nog, de commotie over publieke monumenten creëert met vallen en opstaan een nieuwe geschiedenis van Nederland.